

РОЗДІЛ 4

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.11>

Лебеденко Олеся Василівна,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0003-3421-2004

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL MARKET AS A COMPONENT OF PROVISION OF NATIONAL SECURITY

В статті досліджено сутність аграрного ринку, розглянуто різні підходи до його визначення. Запропоноване власне тлумачення поняття «аграрний ринок», як системи економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб. Розглянуто сутність продовольчого ринку, проаналізовано тотожність понять «аграрний ринок» та «продовольчий ринок», охарактеризовано їхні особливості, виявлено відмінні риси. Наголошено, що рівень розвитку аграрного ринку визначає рівень розвитку продовольчого ринку та забезпечення населення продуктами харчування. Встановлено, що продовольча складова є невід'ємним елементом економічної безпеки країни, тому кінцевою метою функціонування аграрного ринку є забезпечення економічної безпеки держави як вагомого складника її національної безпеки. З'ясовано, що особливості виробництва у сільському господарстві та специфіка функціонування аграрного ринку обумовлюють необхідність його державного регулювання. Досліджено сутність та функції інфраструктури аграрного ринку, охарактеризовано чинники, які стримують її розвиток. Відзначено, що наразі державне регулювання аграрного ринку є недостатньо дієвим. Виявлено проблеми, вирішення яких необхідне для забезпечення розвитку аграрного ринку: усунення проблеми диспаритету цін; розвиток біржового ринку; створення дорадчих служб для допомоги аграрним підприємствам; створення розгалуженої мережі фірмової торгівлі, гуртових ринків, торговельних домів, аукціонів; формування спільних підприємств за участю українських та іноземних інвесторів, зорієнтованих на виробництво сільськогосподарської продукції і сировини; економічна підтримка новостворених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; забезпечення ефективного контролю за якістю сільськогосподарської продукції та сировини.

Ключові слова: аграрний ринок, державне регулювання, продовольчий ринок, національна безпека, інфраструктура аграрного ринку.

The article examines the essence of the agricultural market, considers various approaches to its definition. The actual interpretation of the concept of "agrarian market" is proposed as a system of economic relations determined by the development of the social division of labor, which ensures exchange processes between producers and consumers of agricultural products in order to meet public needs. The essence of the food market is considered, the identity of the concepts "agrarian market" and "food market" is analyzed, their features are characterized, distinctive features are revealed. It was emphasized that the level of development of the agricultural market determines the level of development of the food market and the provision of food to the population. It has been established that the food component is an integral element of the economic security of the country, therefore the ultimate goal of the functioning of the agricultural market is to ensure the economic security of the state as an important component of its national security. It was found that the peculiarities of production in agriculture and the specifics of the functioning of the agrarian market determine the need for its state regulation. The essence and functions of the infrastructure of the agricultural market were studied, and the factors restraining its development were characterized. It was noted that currently the state regulation of the agricultural market is insufficiently effective. Problems were identified, the solution of which is necessary to ensure the development of the agricultural market: elimination of the problem of price disparity; development of the stock market; creation of advisory services to help agricultural enterprises; creation of an extensive network of branded trade, wholesale markets, trading houses, auctions; formation of joint ventures with the

participation of Ukrainian and foreign investors, focused on the production of agricultural products and raw materials; economic support of newly created agricultural service cooperatives; ensuring effective quality control of agricultural products and raw materials.

Key words: *agricultural market, state regulation, food market, national security, agricultural market infrastructure.*

Аграрний ринок є важливою складовою економічних відносин в аграрній сфері. Роль аграрного ринку полягає в забезпеченні координації економічних процесів, які пов'язані із задоволенням потреб населення в сільськогосподарській продукції належної якості та в необхідній кількості.

Досліджуючи поняття аграрного ринку, можна виділити різні підходи до його тлумачення, оскільки воно трактується досить широко.

Так, за одним із підходів, аграрний ринок розглядають через призму економічних відносин. З точки зору Сухого П.О., аграрний ринок – це система товарно-грошових відносин в аграрній сфері, де на основі співдії попиту і пропозиції та відповідно до умов конкуренції в межах економічної свободи, гарантованої державою, встановлюються ціни на товари та послуги і відбуваються акти їх купівлі та продажу [11, с. 144].

В тлумаченні поняття аграрного ринку виділяють також інституційний підхід. Так, В.А. Мамчур аграрний ринок визначає як інституційну систему або простір економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин всіх суб'єктів господарювання, завданням якого є співпраця (координація) та управління, що здійснюється в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі, та являється сукупністю великої кількості спеціалізованих ринків (землі, фінансового, зерна, цукру, молока тощо), а також здійснює формування ефективного поля їх діяльності, формуючи відповідні правила та механізми спільної участі в цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки та споживчих потреб громадян [6, с. 96].

Ще за одним підходом аграрний ринок розглядається як об'єкт правових відносин. Так, наприклад, одне з тлумачень категорії «аграрний ринок» наведене у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Відповідно до цього закону, аграрний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [8]. Таке визначення, на нашу думку, відображає суто юридичну складову, що не дозволяє повною мірою розкрити сутність аграрного ринку, оскільки економічний зміст певного явища суспільного життя виступає первинним стосовно його юридичної сутності.

Більш повне визначення аграрного ринку у теорії права надав В.І. Семчик. На його думку,

аграрний ринок – це сфера товарного обміну, який (у межах, урегульованих законодавством про аграрні ринки) здійснюється між продавцями й покупцями (юридичні та фізичні особи, територіальні громади й держава) як товарообмін, що виникає за результатами аграрного товаровиробництва в установлених місцях, формах, шляхом укладення та виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільних узгоджених умовах і за відповідними цінами й волевиявленням продавців і покупців [10, с. 225].

Спираючись на викладене, слід зазначити, що існування різних підходів до тлумачення поняття «аграрний ринок» свідчить про його складність та багатогранність, а кожен з наведених підходів відображає той чи інший аспект сутності аграрного ринку.

Враховуючи те, що аграрний ринок, передусім, категорія економічна, з нашої точки зору, він являє собою систему економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб [4].

Аграрний ринок пов'язаний з ринком продовольчих товарів. За одним із визначень, ринок продовольчих товарів являє собою сукупність економічних взаємовідносин щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання харчових продуктів з метою задоволення в них суспільних потреб та отримання доходу усіма його суб'єктами у відповідності з роллю і значенням виконуваних ними функцій [2].

В науковій літературі продовольчий та аграрний ринки часто ототожнюють. Однак, у сутності вказаних ринків є певні відмінності, які вимагають розмежування даних понять. Так, на продовольчому ринку можуть бути запропоновані товари, які не мають відношення до сільського господарства (наприклад, газовані напої), в той же час, до сільськогосподарської продукції можуть бути віднесені і непродовольчі товари (наприклад, корми для худоби, вовна). Проте, згадані ринки мають щільний взаємозв'язок. Так, основною метою функціонування продовольчого ринку є безперервне забезпечення населення країни продовольством, а продукція аграрного ринку – це, як правило, продукти харчування або сировина для їх виробництва. Таким чином, рівень розвитку

аграрного ринку визначає рівень розвитку продовольчого ринку України та забезпечення населення продуктами харчування.

Стабільність продовольчого забезпечення визначає добробут країни, є визначальним фактором розвитку економіки держави. Роль цього чинника постійно підвищується, він стає невід'ємною частиною економічної і національної безпеки держави. Економічна безпека – це сукупність умов і чинників, які характеризують поточний стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку. Економічна безпека розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке ресурсозабезпечення розвитку національної економіки, послідовну реалізацію національно-державних інтересів. Таким чином, економічна безпека є основою національної безпеки країни.

До складових економічної безпеки віднесено продовольчу безпеку, яку визначено як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства у продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства. У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері є забезпечення продовольчої безпеки [9].

Таким чином, продовольча складова є невід'ємним елементом економічної безпеки країни, а аграрний ринок відіграє важливу роль у задоволенні потреб населення у продуктах харчування, досягненні продовольчої незалежності й стабільності, через що можна стверджувати, що кінцевою метою функціонування аграрного ринку є забезпечення економічної безпеки держави як вагомого складника її національної безпеки.

Роль аграрного ринку особливо зростає, а необхідність його підтримки та розвитку посилюється в умовах воєнного стану, коли значна кількість сільськогосподарських земель держави опинилися на тимчасово окупованих територіях, і спостерігається масове вивезення загарбниками сільськогосподарської продукції з країни.

Для успішного функціонування та розвитку аграрного ринку необхідно, щоб забезпечувався ряд умов. Так, особливості виробництва у сільському господарстві та специфіка функціонування аграрного ринку обумовлюють таке негативне явище в аграрному секторі, як диспаритет

цін, відсутність еквівалентного обміну між аграрними та іншими товаровиробниками.

Нееквівалентний обмін аграрних підприємств із підприємствами-виробниками інших ресурсів зумовлює зростання собівартості сільськогосподарської продукції.

Крім того, для продовольчого ринку характерна низька еластичність зв'язку між попитом і цінами. Як відомо, внаслідок фізіологічних особливостей, споживання людиною певного набору продуктів харчування є відносно стабільним. Попит на ці продукти не зростає пропорційно до підвищення доходів чи зниження цін.

Особливість аграрного виробництва виявляється і у тому, що обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції і сировини не можна збільшити у стислий термін.

У сільському господарстві майже відсутні монополістичні тенденції через відносно невисоку концентрацію виробництва, а галузі, що його обслуговують та переробляють і реалізують продукцію сільського господарства, можуть знаходитися у монополістичному чи олігопольному стані. Монополізм на ринку засобів виробництва для сільського господарства, збуту і переробки сільськогосподарської продукції гальмує оновлення, покращення технічних характеристик, здешевлення сільськогосподарських машин й устаткування, породжує диспаритет цін, що зумовлює цінове вилучення частини чистого доходу аграрних підприємств, зниження ефективності виробництва і зменшення обсягів реалізації продукції.

Зазначені причини обмежують можливості господарювання аграрних підприємств. Механізм ринку тут не забезпечує того ефекту, який досягається в інших галузях економіки.

Для вирішення проблеми диспаритету цін можна діяти за двома напрямками: 1) покластися на вільну дію ринкового механізму; 2) запровадити державне регулювання цін.

Більшість учених економістів-аграрників вважають, що проблему цін має вирішувати саме держава через адміністративні важелі. У більшості країн світу саме держава вирішує проблеми еквівалентності та паритетності у міжгалузевому обміні, безпосередньо не втручаючись у процес ціноутворення.

Інші дослідники вважають, що диспаритет цін в аграрному виробництві можна подолати і бездотаційним шляхом на основі дії лише ринкових принципів. Але це потребує вирішення іншої проблеми – захисту внутрішнього ринку від імпорту порівняно дешевшої продукції.

У більшості країн світу пом'якшенню диспаритету цін сприяють і такі процеси, як поглиблення спеціалізації виробництва, кооперування виробників (створення кооперативів для закупівлі техніки та інших засобів виробництва і збуту продукції), інтеграції господарств з підприємствами-виробниками сільськогосподарської техніки [5].

Ефективне функціонування аграрного ринку безпосередньо залежить від постійно відтворюваного ринкового середовища, його ринкової інфраструктури, під якою розуміють сукупність видів діяльності, що забезпечують ефективне функціонування суб'єктів ринку [1].

Призначення інфраструктури аграрного ринку полягає у створенні належних умов для його ефективного функціонування, забезпеченні стабільного функціонування аграрних підприємств, зниження господарських ризиків і вивільнення безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції від невластивих їм функцій щодо просування продукції до кінцевих споживачів. Саме інфраструктура, виконуючи на ринку згадані функції, створює умови для переходу підприємств на якісно вищий організаційний рівень розвитку.

На інфраструктуру ринку покладаються важливі функції: опосередкувати взаємини суб'єктів господарювання, забезпечити ефективність організаційно-економічних зв'язків і просування продукції та необхідних ресурсів, а також здійснення контролю за такими процесами. Інфраструктура сприяє акумулюванню інформації, яка надходить від будь-яких суб'єктів ринку, а її використання пов'яже виробництво і споживання в єдиний комплекс.

Для України характерна проблема інфраструктури аграрного ринку та недосконалої логістики товаропотоків. Як на національному, так і на регіональних рівнях спостерігаються невисокі темпи розвитку елементів інфраструктури. Це призводить до неспроможності повністю задовольнити потреби суб'єктів аграрного ринку.

У процесі формування елементів інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції має значення поєднання ринкового механізму з державним регулюванням. Така взаємодія може здійснюватися економічними, законодавчими й адміністративними методами. Варто констатувати, що державна політика України щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку є безсистемною і непослідовною.

Розвиток інфраструктури аграрного ринку стримує низка чинників: непослідовність державної політики у цій сфері, монополізація ринку посередницькими структурами і переробними підприємствами, інертність та недовіра до новостворених структур з боку аграрних підприємств [3].

З огляду на існуючі проблеми, наразі державне регулювання аграрного ринку є недостатньо дієвим. Розвиток аграрного ринку в Україні потребує вирішення низки проблем щодо створення підґрунтя для його ефективного функціонування:

- усунення проблеми диспаритету цін;
- забезпечення моніторингу діяльності аграрних бірж, оптимізація обсягів закупівлі продукції за форвардними контрактами, організаційне забезпечення торгівлі ф'ючерсними контрактами, спрямування товарних потоків з позабіржового ринку у біржовий;
- створення рівних умов для усіх учасників ринку щодо виконання контрактних зобов'язань;
- створення дорадчих служб у регіонах з метою надання допомоги аграрним підприємствам у різних аспектах їх господарської діяльності;
- створення розгалуженої мережі фірмової торгівлі, гуртових ринків та гуртово-роздрібних складів-ринків, торговельних домів, аукціонів;
- формування інтегрованих господарських структур та спільних підприємств за участю українських та іноземних інвесторів, зорієнтованих на виробництво сільськогосподарської продукції і сировини;
- економічна підтримка новостворених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- забезпечення ефективного функціонування служб контролю за якістю сільськогосподарської продукції та сировини, дотримання вимог законодавства з цих питань [1, 7].

Визначальна роль аграрного ринку в забезпеченні продовольчої та національної безпеки вимагає значної уваги та підтримки з боку держави. З огляду на те, що ефективне функціонування аграрного ринку може забезпечити сталий розвиток аграрного сектора економіки, усунення соціальних проблем сільського населення, продовольчу та національну безпеку України, необхідно створити підґрунтя для його результативного функціонування та розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2008. 184 с.
2. Економічні проблеми розвитку споживчого ринку продуктів харчування за сучасних умов: звіт про НДР: № 0105U007669; кер. Н.О. Власова; викон. М.В. Чорна. Харків: ХДУХТ, 2006. 219 с.

3. Кобернюк С.О., Никитюк О.В., Кравець О.В. Дослідження умов формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2014. № 14. С. 33–37.
4. Лебеденко О.В. Аграрний ринок: поняття та особливості. *Агросвіт*. 2020. № 12. С. 48–52.
5. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с
6. Мамчур В.А. Інституціональний капітал як конструктор розвитку аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 93–105.
7. Павлюченко Ю. Завдання і засоби державного регулювання аграрного ринку. *Право України*. 2018. № 5. С. 71–84.
8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України / Верховна Рада України. К.: Парламентське видавництво, 2009. 29 с.
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
10. Семчик В.І. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці / В.І. Семчик. К.: Спринт-Сервіс, 2012. 596 с.
11. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 655: Географія. 144 с.